

GODSDIENS, EVANGELIE EN RELIGIE IN DIE POËSIE MET BESONDERE VERWYSING NA GEDIGTE VAN IDA GERHARDT

J. van der Elst
Departement Afrikaans-Nederlands
PU vir CHO
POTCHEFSTROOM

Abstract

It is characteristic of this famous poetess that she abhors evangelical poetry. She considers this kind of poetry often to be of poor quality, especially in the light of its explicit purpose to evangelize and convert readers to Christianity. It could be argued that the Dutch poetess Nel Benschop, of whom tens of thousands volumes of poetry are sold, writes such poetry.

Despite her abhorrence of evangelical poetry, Gerhardt cannot summarily be regarded as an atheist artist. On the contrary, she may even be called a Christian poetess, but not in the dogmatic sense of the word. The impact of her work transcends the boundaries of Christianity.

She often uses Christianity as a frame of reference along with Greek and Latin Classical references to give her poetry universality.

To illustrate this I would like to compare her Easter poem ("Pasen") with some Easter poems of minor poets like Nel Benschop and I.L. de Villiers. An analysis of the Easter poems shows that Gerhardt's Easter poem obviously has a Christian framework but its implications are far wider.

1. INLEIDING

Ida Gerhardt (geb. 1905), 'n leerling van J.H. Leopold en 'n Klassikus soos hy, het in 1940 gedebuteer met 'n bundel poësie, getitel *Kosmos*. 'n Verskeidenheid literêre pryse, onder andere die belangrike P.C. Hooft-prys, is later aan haar toegeken. Onlangs het 'n derde uitgawe van haar versamelde gedigte (1988) by Athenaeum Polak en Van Gennep (890 pp.) in Amsterdam verskyn. Haar jongste bundel *De adelaarsvarens* het verlede jaar (1989) die lig gesien.

2. RELIGIE, GODSDIENS EN EVANGELIE

Die opvallendste van haar poësie is seker die hantering van die religieuse en inbegrepe daarby die godsdienstige, die evangeliese en selfs Protestantse ingesteldheid. Gerhardt

waarsku teen 'n ooreenvoudigde siening van die religieuse stof in haar poësie: "Ze willen me wel eens rangschikken onder de Protestantse dichters: dat maakt me razend." (Gerhardt, 1980:30.) Sy bedoel waarskynlik daarmee dat sy wel Skrifgegewens gebruik, maar dat dié gegewens nie noodwendig met 'n evangeliese oogmerk gehanteer word nie. Dit is die bedoeling om aan te toon dat Gerhardt se poësie veel verder reik as die godsdienstige of evangeliserende, maar laasgenoemde nie noodwendig uitsluit nie.

'n Onderskeiding met betrekking tot die begrippe *godsdienstig/evangeliserend* en *religieus* is vooraf noodsaaklik. Die term *godsdienstig* word hier gebruik in die betekenis van godvrugtig, gedienstig aan God of vroom. *Evangeliserend* word vir die doel van hierdie artikel beskou as 'n sinoniem vir godsdienstig met die verskil dat evangeliserend in aanvulling tot godsdienstig iets doelmatigs bevat: met die doel om te bekeer. Evangelie het te make met die bewuste verspreiding van die boodskap van verlossing deur die kruisdood van Jesus Christus. Wanneer 'n gedig bloot die verspreiding van die Evangelie ten doel het, kan dit vervlak tot 'n stukkie Christelike lektuur.

Religie is 'n omvattender term en sluit eintlik die godsdienstige en evangeliserende in. Dit hou verband met die feit dat elke mens 'n religieuse wese is in die sin dat hy glo aan 'n ander werklikheid, nie noodwendig 'n transendentale werklikheid nie, maar in 'n werklikheid wat meestal beter en idealer is as sy eie. A. Roland Holst se simbolistiese poësie vertoon 'n religieuse betrokkenheid op so 'n ander wêreld, 'n elisium los van ruimte en tyd. Dit is 'n elisium wat ooreenkomste mag vertoon met die Christendom en die Evangelie, maar hoegenaamd nie Christelik/godsdienstig of evangeliserend is nie. Religieusiteit het oor die algemeen te doen met die mens se inherente neiging om vir homself "iets" of 'n ideaal te skep wat vir hom heilig en onaantasbaar is. Waar die Christelik-godsdienstige kunstenaar Goddelik of Bybels geïnspireer is en wil getuig van 'n Absolute Waarheid, het religie te doen met, soos in Holst se geval, self geprojekteerde wêreldes anderkant die aardse bedeling van ruimte en tyd.

3. PAASGEDIGTE

Of dit ook al *religie*, *godsdienst* of *evangelie* genoem word, al drie hierdie begrippe is en was deur die eeue belangrike dryfkragte vir die poësie. Die manifestasie en aksentuering van die begrippe en die betekenis daarvan vir die teksproduksie word agtereenvolgens in enkele gedigte met 'n ooreenkomstige tema, veral dié van die opstanding (Paasgedigte) bespreek.

3.1 Nel Benschop

'n Goeie voorbeeld van godsdienstige/evangeliserende lektuur is die Paasgedig van Nel Benschop "Een open hand uit de hemel" uit die bundel *Een open hand naar de hemel* van 1976 (5).

Een stille wonderlijke morgen:
wachters, die waken bij 't gesloten graf
waar Christus' moede lichaam werd geborgen;
ze wachten, half in slaap, de morgen af.
Dan, plotseling, begint de grond te heven,
een bliksemflits schiet door de donk're lucht;
de dood wordi owerwonne door het Leven,
de wachters slaan verbijsterd op de vlucht.
Geen oog ziet Christus uit het rotsgraf kome,
geen oor heeft 't rollen van de steen gehoord,
geen hart heeft van dit wonder durven dromen,
Gods samenzijn met hem wordi niet gestoord.

En Petrus ziet de opgerolde doeken,
Johannes staat er stil aanbiddend bij.
Dan, als de Heer Zijn jong'ren gaat besoeken
vertooni Hij hun Zijn hande en Zijn zij.

En elke keer als wij zijn dood gedeken
en drinken van de wijn en eten 't brood,
mogen wij aan die stille morgen denken
toen Christus is verreezen uit de dood.
Vol van erbarment tot ons neergeboge
neemt Hij de last van onze zonden af
En in Zijn lieht zie ik met nuuwe oge
een open hand, een open hart, een open graf ...

Miskien is die beperkende van die gedig die feit dat die leser byna geen moontlikheid het om te kies nie. Met hierdie soort gedig, aldus Van der Ent (1982:43) staan die lesers voor 'n gedwonge keuse: "... kan ik dit meevoelen en nazeggen of niet?" Hy gaan voort: "... de godsdienstige gevoelens zijn te spesifiek. Wanneer het gedicht geen ruimte laat voor de ervaring van de lezer, wanneer deze verpligti is presies na te voelen wat daar geskrewe is, verzet hij zich snel tegen deze poëzie. Lezers kunnen zich niet herkennen, of een beetje, of niet helemaal."

Hierdie soort gedig is literêr gesien onverteerbaar: die verrassingsselement ontbreek in hierdie ontboeseming in rymende versreëls. Dit is eintlik 'n parafrase van die heilsgebeure van die opstanding met 'n uiteindelijke verwysing na die deelname aan die Nagmaal. Die gedig antwoord slegs en stel nie vrae nie. Dit sluit aan by die hierbo vermelde dilemma van die godsdienstige en evangeliserende liriek. Hiermee word nie

beweer dat Nel Benschop self pretensies met haar werk gehad het nie. Sy het haar gedigte as "meditaties op rijm" bestempel. Die boodskap van haar gewildheid, want daar is tientalle duisende van haar bundels verkoop, is dat daar 'n behoefte by gelowiges aan dié soort poësie of lektuur bestaan.

3.2 I.L. de Villiers

"'n Gebed vir Paasmôre" (1974:21) van I.L. de Villiers het 'n ooreenkomstige tema maar daar is aspekte wat in die gedig se guns tel - De Villiers se gedig reik verder uit as Benschop se gedig.

GEBED VIR PAASMÔRE

Verrese Heiland
Die kerkklokke lui vanoggend anders.
Hulle is Paasklokke.
Hulle lui oor die vallei.
Hulle lui oor die stad.
Hulle lui oor die wêreld.
Die Here het opgestaan!
Ja, Hy het waarlik opgestaan!

Saam met Christene oor die wêreld, al u kinders,
wil ek aanbid, Oorwinnaar!
Saam met die klokke wil ek juig
oor die wonder van 'n graf in 'n tuin
wat oopgegaan het om nooit weer toe te gaan nie.

Daar's 'n pad getrap deur die dal van die dood
U het dit uitgetrap.
U het bloedspore getrap.
Die pad gaan deur die dood
na die ewige lewe.
Ek gaan dié pad volg as U my roep.

Ek het saam met U opgestaan, Here Jesus.
Hierbinne in my hart is dit al anders.
Ek was met U in aanraking.
U het my aangeraak.
Ek sal nooit sterf nie.

Want U leef!
U leef!
Ek juig oor U, Here Jesus.
Ek juig saam met die Paasklokke.
Ek juig in hierdie môre,
oor 'n nuwe môre
wanneer die klokke nie sal ophou nie,
wat sal môre bly
en nooit aand sal word nie.
Amen.

3.3 Vergelykend

In vergelyking met Benschop se gedig tel die volgende inhoudelik en verstegnies gesien, in die guns van De Villiers se gedig:

1. Die gedig as gebed het 'n dramatiese inslag - dit gaan hier om 'n dialoog met God. Die vrye versvorm ondersteun die gesprek-aspek van die gedig.
2. Daar is verder 'n tydvariasie van die *toe* van Pase na die *nou* van die digter. Die *ek* van die gedig hoor dat die geluid van Paasklokke *vandag* anders lui. Daar is ook 'n verwysing na die toekoms: "hierdie môre" bring die "nuwe môre".
3. Dit gaan vervolgens om 'n belydende *ek* teenoor 'n ietwat meer afstandelike kollektiewe *wij* van Nel Benschop se gedig.

Hoewel die objektivering in De Villiers se gedig groter is, is die verengende regstreekse herkenning van die godsdienstige en die evangeliserende tog aanwesig. Die leser en belewer van die gedig kan nie in gesprek met die gedig tree nie.

Dit is uiteindelik die soort poësie wat nog te veel bevestig. Goeie poësie moet inspireer, stimuleer, losmaak en oopmaak, en dalk eerder vrae stel as vrae beantwoord en sodoende 'n netwerk van uitkringende interrelasies word.

4. IDA GERHARDT

Die gedig van Ida Gerhardt "Pasen" (1988:535); dus 'n gedig met dieselfde *tema* as die twee ander, is miskien *so 'n soort gedig*.

PASEN

1. Een diep verdriet dat ons is aangedaan
2. kan soms, na bittere tranen, onverwacht
3. gelenigd zijn. Ik kwam langs Zalk gegaan,
4. op Paasmorgen, zéér vroeg nog op den dag
5. Waar onderdijks een stukje moestuin lag
6. met boerse rijtjies primulas verfraaid,
7. zag ik, zondags getooid, een kindje staan.
8. Het wees en wees en keek mij stralend aan.
9. De maartse regen had het 's nachts gedaan;
10. daar stond zijn doopnaam, in sterkers gezaaid.

Wat opvallend is, is die feit dat Christelik-godsdienstige elemente wel aanwesig is: daar is 'n verwysing na Kersfees, Pase en ook na die doop, maar die gedig verwys verder as die *bloot* godsdienstige en vertoon daardeur 'n interessante kompleksiteit.

Die universeel menslike van verdriet wat diep sny, word opgehef deur 'n ervaring vroeg in die oggend - 'n soort dagbreekmotief (?) - in die pastorale omgewing van Zalk, 'n landelike plekkie.

En in die omgewing kom iets magies en iets religieus na vore - 'n kind met 'n stralende gesigsuitdrukking wat wys op die oerkrigte van bevrugting en ontkieming: die sterkers wat sy naam uitspel (r. 10), waarskynlik gesaai deur 'n ouer wat die verrassing van en die verwondering oor die natuurgebeure aan die kind wou ontlok. Sterkers, ook genoem 'n *sterrekers* (Nederlands) of 'n *tuinkers* (Afrikaans), is 'n soort kruieagtige gewas wat dwarsdeur die jaar gesaai kan word. Afsien daarvan dat dit as 'n toevoeging tot slaaie gebruik kan word, het dit ook 'n helende krag en hou dit slange weg. De Vries (1974:117) vermeld dat die gewas simbool kan wees vir stabiliteit en krag. Miskien sou 'n mens nog veel verder kon gaan met die sterkerssimboliek - die verband met sterre is naamlik nie uitgesluit nie. En dit open weer 'n assosiasie met uitspansel, hemel, aarde, lig, ewigheid en herryse (die sterkers is gesaai en het ontkiem). Verweef in die gedig is daar die roering van die groot Christelike heilsgebeurtenisse van die opstanding en die doop.

Een van Gerhardt se boeiendste Paasgedigte is "De afdaling (1988:593) uit die bundel *Het Sterreschip*. Die gedig bevat by implikasie die vólle register van die Christelike heilsgebeurtenisse: die kruisiging, die neerdaling na die hel (graf), die opstanding en die visioen van 'n hemelse uiteinde, alles anachronisties geplaas in 'n eg Hollandse landskap.

DE AFDALING

1. Op de Elisabeth van Maasbracht
2. heb ik gevaren, drie nachten en drie dagen;
3. trappen van water daalden wij af.
4. Veertig meter gaat het omlaag
5. vanaf Maastricht tot Grave.

6. Met de Elisabeth van Maasbracht.
7. Sterk is het ancestrale, het water:
8. trappen van water dalen er af
9. tot in de dood en zijn krochten omlaag.
10. 's nachts, als de dromen ontwaken.

11. Op de Elisabeth van Maasbracht -
12. schaduwen, raadselen, wolkengevaarten;
13. trappen van raadselen daalde ik af;
14. zeventig jaren ben ik gesmaad
15. door wie één naam met mij dragen.

16. Met de Elisabeth van Maasbracht
17. rijzend en dalend nog laat in de sluizen
18. - trappen van water daalde zij af -
19. meerden wij. Het was stil op de kade,
20. wit was om de lantarens de mist.

21. 'Als alle tranen zijn afgewist'
22. staat er in de Openbaring.

Die realistiese situasie van die gedig is die volgende: dit gaan om 'n binneskip of 'n aak met die naam Elisabeth van Maasbracht wat met behulp van 'n aantal sluise / die trappe van water (r. 3) afwaarts beweeg van Maastricht tot Grave - dit is 'n val van 40 meter - so vermeld die gedig: (r. 4)

Die titel van die gedig het sekere implikasies. Dit bevat 'n referensie na die hellevaart van Christus wat met verdere gegewens uitgebrei is. Die *drie dae en drie nagte* (r. 2) verskaf die *assosiasie* met die *opstandingsverhaal* - neem daarby nog die naam van die plekkie *Grave* (r. 5) as 'n moontlike verwysing na *graf*, dan is die *opstandingsgegewe* volledig.

Die tog oor die *water* - die beeld van water as oerkrag figureer sterk in haar *poësie* - word 'n vergeestelike tog. Die eerste strofe bevat nog iets van die realiteit: die tweede strofe beeld iets uit van die nag, die dood, die kragte en die drome - iets van 'n beangstiging. Van der Zeijde (1985:260) noem dit 'n *verontrustende wêreld*; 'n *nagwêreld* - waar die duister magte oorheersend en bedreigend is. Daar is verskeie *assosiasies* met die hel: "krochten" (r. 9) is in dié verband so 'n tiperende woord. Van Dale (1970:1042) verklaar dié woord as 'n verborge onderaardse ruimte, dikwels 'n

skuilplek vir wesens wat sku is vir die lig, "ook in toepassing op de hel".

Die derde strofe met sy verwysings na "schaduwten, raadselen, wolkengevaarten" (r. 12) bevat 'n verdere individualisering: Die trappe van water is nou trappe van *raaisels* - waarlangs die ek nog *moet* beweeg - met daarby 'n verwysing, 'n outobiografiese verwysing, na persoonlike leed deur ander aangedoen: eie familie, mense wat dieselfde *van* as sy het, kwaadwillige mense in die algemeen! Die gedig steek egter nie in die persoonlike individualistiese vas nie - van die individuele word na die universele van hoop en verlossing beweeg. Die slot bevat iets van 'n vredebeeld - die *stilte* - wihheid van die *mis* wat sigbaar is om die lig van die lanterns (r. 20).

Aan die einde is daar 'n Bybelse trooswoord, by implikasie die belofte van die vrederyk van Openbaring 21:4:

Hy sal al die tranes van hulle oë afdroog. Die dood sal daar nie meer wees nie. Ook leed, smart en pyn sal daar nie meer wees nie. Die dinge van vroeër het verbygegaan.

Met die bespreking van die vier Paasgedigte het dit duidelik geword dat Gerhardt in teëstelling tot Benschop en De Villiers met die digterlike belewing van die Paasgebeure vir haar lesers veel verder beweeg het as bloot 'n Skriftuurlik of parafraserende weergawe van die opstandingsverhaal.

Benschop en De Villiers se weergawe, hoewel laasgenoemde in mindere mate, is te eksplisiet Christelik en oorredend evangeliserend. Juis teen dié soort eksplisiete poësie het Gerhardt ernstige besware. Van der Zijde (1985:259) stel dit so: "Van hieruit is het ook begripelik dát, en waarom, Ida nooit heeft gehouden van de zogenaamde 'christelijke poëzie'. Allereerst, omdat die christelijke poëzie bijna altijd zeer zwakke poëzie is: niet zelden een enkele vondst en de rest is erbij gesleept. Maar het is misschien vooral het expliciet karakter waaraan zij zich stoot: te expliciet en juist daardoor inadaequaat."

Ida Gerhardt gebruik, soos hierbo geblyk het, die Christelike as verwysingsraamwerk, maar nie alleen dit nie. Sy betrek, daarmee saam ook die Grieks-Klassieke verwysingswêreld in haar digwerk. Dikwels bereik sy ook via die Oudheid 'n religieuse wenk van "gene zijde".

Dit hang ook alles saam met haar religieuse aanvaarding van die oerkragte van die poësie. In haar poëtika kom altyd weer die gedagte na vore dat die vers 'n soort bomenslike krag het en met haar doen wat hy wil. Sy bestempel haarself soms as instrument.

In die gedig "Dichterspreuken II" (1988:591) het sy dit oor die "onthechting des harten" van die digterskap - iets wat 'n mens herinner aan "De pen op papier" van Nijhoff.

Hierdie "onthechting" kan kortliks toegelig word met die gedig "Voltooing" (1988:528) waar juis iets gesê word van die oerkragte van die poëtiese bedryf:

VOLTOOIING

Diep in de kern van het vers,
daar waar de strengen ontstaan,
hoort het al niet meer aan mij,
breken de krachten zich baan;
steigeren, vinden bestand.
Machtig in rijm en rand,
hoor! stem en branding gaan aan:
werking van trek en van tij.
Diep in de kern van het vers
scheurt het zich naakt van mij vrij.

En hierdie *oeraanset* van die poësie word ten slotte geïntensiveerd uitgebeeld in "In den beginne" (1988:430) met sy verwysing na die skeppingsverhaal - die geloof aan 'n ondefinieerbare energiebron met "stille kernen" waaraan sy as digter alleen maar die harde *skulp*omhulling gee: "zet ik de mantelen aan ..."

IN DEN BEGINNE

ik zet mijn verzen als een schelpdier aan
in diepten waar geen sterveling mij kent,
ik adem in en uit, en zij ontstaan
uit stille kernen, in het element
dat was van den beginne. Altijd blijft
het grote stromen in mij overgaan.
Ik ben alleen. Een maatgang schrijft en schrijft:
ademende zet ik de mantelen aan.

Waarlik goeie poësie het dubbel bodems. "Lees maar er staat niet wat er staat", die bekende sitaat uit "Awater" van Nijhoff (1964:216) is by uitstek van toepassing op die poësie van Gerhardt. Die essensie van haar verse, soos die geval is met haar Paasgedigte, lê nie bloot in wat gesê word nie, maar veel meer in wat gesuggereer word. Die verskil tussen die bespreekte godsdienstige gedigte van Benschop en De Villiers aan die een kant, en die werk van Gerhardt aan die ander kant is wesenlik vasgelê in die woorde van Van der Zeijde (1985:278):

Er is een uitspraak over poëzie die luidt dat verzen 'bestaan uit woorden en hun stilten'. Ik versta dit als: woorden met de pauzes daartussen, en met de gedachten en gevoelens waarmee die pauzes zijn gevuld. Een vers dat die stilten niet hêëft, is vrees ik helemaal geen vers. Maar bij de poëzie van Ida Gerhardt geldt in vele gevallen nog iets anders. Het geen NIET gezegd wordt - met geen enkel woord -, is daar niet zelden juist de essentie van het vers.

5. SAMEVATTEND

Religie is 'n oerbron vir die poësie - as dit religie word binne die beperkte betekenis van godsdienstigheid of evangelie, dan kan dit 'n verengende uitwerking vir die resepsie en eventuele interpretasie van die poësie self hê.

'n Religieuse inslag in 'n wyer betekenis - nie noodwendig met die uitsluiting van die Evangelie nie - kan poësie veel verder laat uitreik en dit is die geval met die liriek van Ida Gerhardt. Sy beweeg sonder uitsluiting van die algemeen-menslike en ook omgekeerd. Dit verskaf die universele krag aan haar digterskap.

Die Paasgedigte van Nel Benschop en I.L. de Villiers het, soos reeds aangedui, beperkte waarde binne die resepsie- en verwysingsraamwerk van Christene en mense wat tot die Christendom bekeer word en is as sodanig 'n middel tot 'n doel. Gerhardt se Paasgedigte is in hulle resepsie en beleving óók estetiese objekte waarvan die reikwydte dus veel verder strek as bloot belydenis en bemiddeling tot evangelisering en bekering.

Gerhardt se poësie beantwoord aan en bevestig die pleidooi van Van der Ent (1982:45): "Ik voer een pleidooi voor het moeilijkste genre van de lyriek. Zowel aan de dichter als aan de lezer stelt zij (d.w.s die godsdienstige liriek) de hoogste eisen. Aan de lezer, omdat hij zich moet losmaken van allerlei vooroordelen. Aan de dichter, omdat hij een religieuze dimensie moet aanbrengen in het godsdienstige. Kan dat? Ja, dat kan."

Uiteindelik is so 'n bevinding rondom die poësie van Gerhardt dalk van toepassing by 'n benadering van alle ideologies-gerigte poësie. 'n Oorbeklemtoning van 'n ideologie (watter een ook al) in die liriek ten koste van universeler waardes kan nie anders nie as lei tot 'n negatiewer beoordeling of tipering van 'n gedig of selfs die oeuvre van 'n kunstenaar.

6. BIBLIOGRAFIE

- BENSCHOP, N. 1976. Een open hand naar de hemel. Kampen : Kok. 52 p.
- DE VILLIERS, I.L. Manna oor die duine. Kaapstad : Tafelberg. 49 p.
- DE VRIES, A. 1974. Dictionary of symbols. Amsterdam : North Holland Publishing Company. 515 p.
- GERHARDT, I. 1980. Nu ik hier iets zeggen mag. Amsterdam : Polak en Van Gennep.
- GERHARDT, I. 1988. Verzamelde gedichten. Amsterdam : Athenaeum - Polak en Van Gennep. 890 p.
- GERHARDT, I. 1989. De adelaarsvarens. Amsterdam : Athenaeum - Polak en Van Gennep. 91 p.
- JANSEN, E. 1988. De reiskameraad op het spoor. (*In Cnetzee, A. red. Woorde open die beskouing.* Durban : Butterworth. p. 55-74.)
- NIJHOFF, M. 1964. Verzamelde gedichten. Den Haag : Bert Bakker/Daamen.
- VAN DALE. 1970. Groot Woordenboek der Nederlandse taal. 's Gravenhage : Nijhoff.
- VAN DER ENT, H. 1982. Literatuur en christelijk perspectief. 's Gravenhage : Bockencentrum. 144 p.
- VAN DER ZEIJDE, M.H. 1985. De wereld van het vers. Over het werk van Ida Gerhardt. Amsterdam : Athenaeum - Polak en Van Gennep. 305p.

